

ולכתוב. משרד החינוך התנגד להלקאה על הידיים (וכמוכן הרופאים), וכן היה אסור בתכלית האיסור לסטור על הפנים, אך המורים, בדרך כלל, כשהיה נוח להם, התעלמו מאיסורים אלה. במיוחד בכיתות הנמוכות של בית הספר התיכון, שם ויתרו על המקל לטובת סטירת הלחי המצלצלת, ובאותו מתכון - ענישת היחיד או הרבים, עם גמר השיעור. בכל מקרה ציפו מן התלמיד לקבל את עונשו כגבר וללא רתיעה. מכיתה ט' בדרך כלל כבר לא השתמשו במכות; לחלופין השתמשו בכינויים ושמות גנאי, שרק כוח הדמיון מגביל את גיוונם. (באנגליה נתנו מלקות גם בבי"ס תיכון, עד לבגרות; רק בשנות הששים שונה חוק של מאות שנים ונאסר על עונש גופני - אחר וויכוח סוער וממושך בפרלמנט).

למען הצדק יאמר, שלא היה קל למורה להשתלט על כיתה של 60 ילדים, שחלק גדול מהם באו ממשפחות מאוד עניות, ללא חינוך מינימאלי בביתם ושרוב זמנם בילו ברחוב; שלא היו מסוגלים לתת להם את פרוסת הלחם לקחת לביה"ס, שלא לדבר על ספר ועפרון, על נעלים ולבוש. לא רחוצים, מלאי כניס, מוקדים להזדבקה והפצה, לרבות אצל בנות. עם הופעת אופנת השערות הקצרות אצל הנשים נעלמו הכניס מנוף בתי הספר (רק בישראל, משום מה, הכינמת הפכה לסמל המבוססים). איני יודע אם אחוז הילדים שהתקשו בקריאה בשנה השנייה או שלישייה היה גדול או קטן יותר המקובל כיום ואצלנו. אני, בשנה השנייה עדיין לא קראתי שוטף, כפי שלא ידעתי בעצם שום דבר שדרשו ממני. לא ידעתי חשבון, גמגמתי בקריאה, אין מה לדבר על כתיבה. התקשיתי ללמוד, לא מחמת מנת משכל נמוכה, או הפרעה נפשית כלשהי, אלא משום שלא יכולתי להסתגל לבית הספר, לילדים, והפחד מפני כל יום למודים חדש חנק אותי ולא נתן לי לקלוט את החומר. בסוף השנה הראשונה עברתי כיתה "על תנאי"; איני יודע אם המורה הבחין במצבי לאמיתו או היה זה מחווה למעמד ההורים; גם זה היה קיים. גם בשנה השנייה עברתי כך; בשנה השלישית כבר לא הייתי בבית הספר, אלא הרחק מהבית, ועוד אספר על כך. בנוסף, רוב הזמן הייתי חולה. בתעודת הגמר של השנה הראשונה צוינו רק ימים מעטים של היעדרות כי מורה הכיתה היה חולה, במשך השנה, לא פחות ממני וכנראה לא הבחין בהעדרי...

עלי להקדים ולומר: במשך כל ימי בבית הספר - עד להפסקת לימודי בחורף 33 / 1932 - לא נתקלתי במורים שנטפלו אלי כאנטישמיים. איני יכול להאשים בכך, שהייתי תלמיד גרוע. הציונים שקבלתי היו אובייקטיביים. מנהל ביה"ס התיכון אמר פעם לאימי, שאיני מנצל את הפוטנציאל שיש בי. יכולתי להסביר לו למה?

שיעורי הבית היוו מאבק מתמיד. לא שעלה בידי להתחמק מהם. גרטרוד דאגה לכך ביד ברזל. לא יכולתי להתרכז, האותיות חמקו מעיני והחרט החליק על לוח הצפחה. גרוע מכך היה בחשבון. אי אפשר להסביר בחשבון מעבר למושגים מעטים יסודיים. להבנתי, תפיסת החשבון היא אינטואיטיבית ומסגלים אותה בתת ההכרה במשך הזמן. חשבון עושים או בעין או באוזן - לפי המראה של מקבץ המספרים או לפי צילום. את לוח הכפל (הקטן, עד 100) צריך היה ללמוד בעל פה, קדימה ואחורה, תחת איום המקל - ולהבחין במבחני פתע במשך השיעור; אך לאמנו הייתה מעט מאוד סבלנות; אם נתקענו בכפל, מיד העיפה סטירות מימין ומשמאל.

משום מה לאחותי היו פחות בעיות עם בית ספרה. לא שהייתה תלמידה טובה יותר, היא פשוט הייתה פחות רגישה לסביבתה. גם בבית הספר היסודי לבנות היו מורות, זקנות, עם מקל, ששלטו על כיתות של 60 תלמידות, חלקן מכוונמות, אך איכשהו זה לא השפיע עליה כל כך. אך גם היא לא קשרה קשר חברי כלשהו עם ילדות אחרות.

לכל כיתה היה מורה אחד שלימד את כל המקצועות. אני זוכר, בין הדברים הראשונים מחוץ לקריאה וכתובה, את השיעור בדת. המורה פתח בסיפור מן המקרא, תולדות אברהם אבינו, שיצא מאור כשדים, ומשפחה ענפה לו, כעשרים בנים ובנות. למורה הייתה סיבה לפתוח בסיפור זה: בקהילתנו (היהודית) חי זוג קשישים בשם אברהם, בעלי משפחה ענפה לפי מסורת התנ"ך, כעשרים בנים ובנות, ובעיני העיירה הצטייר אברהם הזקן כעין ראש שבט תנ"כי. אחד הנכדים של מר אברהם ישב אצלנו בכיתה, והמורה פנה אליו ושאל